

Dr Samir Aličić

**Docent Pravnog departmana Državnog Univerziteta u Novom Pazaru i
Pravnog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu**

Mr Tina Miletić

Asistent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu

IZIGRAVANJE ODREDBI O OGRANIČAVANJU NASLJEDNOG PRAVA ŽENA PUTEM LEGATA I FIDEIKOMISA U RIMSKOM PRAVU

Apstrakt: *U rimskom pravnom sustavu, napose u oblasti nasljeđivanja, jasno su bile vidljive razlike između muškaraca i žena. To je išlo čak dotle da su određenim zakonima žene praktički bile onemogućene da nasljeđuju i stječu imanja svojih predaka. Razlozi se mogu tražiti najprije u javnom i političkom životu Rima u kojem su glavnu riječ imali muškarci, a za bilo kakvu ulogu i napredovanje bili su potrebni resursi. Resursi koje se zato moralo spriječiti da dođu u ruke žena i izgube svoju primarnu svrhu. Međutim, još od najranijih vremena Rimljanima je bio poznat institut pravne praznine, odnosno legalnog načina zaobilaženja propisa. Tako su nalazili različite načine na koje su uspijevali ženskim nasljednicama ostaviti svoju imovinu, a najpoznatiji i najjednostavniji načini su bili putem legata i fideikomisa.*

Ključne riječi: *rimsko pravo, nasljedno pravo, lex Voconia, legati, fideikomisi*

UVOD

Rimsko nasljedno pravo svoj je razvoj započelo u najranijim razdobljima pravne povijesti i uvijek je bilo blisko povezano s institucijom obitelji. Još je Zakonik XII ploča poznao zakonsko i oporučno nasljeđivanje. Pravila zakonskog nasljeđivanja određivala su kome će se i na koji način ostavina raspodijeliti ako ostavitelj nije naznačio svoje želje oko prijenosa svoje imovine nakon smrti. S evolucijom rimskog društva oporučno nasljeđivanje je dobivalo sve veću važnost. To je dovelo do potrebe donošenja propisa koji su regulirali tko je mogao sastaviti oporuku ili na drugi način raspolagati svojom imovinom poslije smrti, tko je mogao biti nasljednikom, koja su bila ograničenja u nasljeđivanju, ali s druge strane i do iznalaženja iznimno zanimljivih i nadasve kreativnih načina zaobilaženja istih. Upravo jedan mali segment te interesantne, ali nedovoljno istražene materije, tema je ovog rada.

Kada govorimo o ograničavanju nasljeđivanja, bilo u vidu veličine nasljednog dijela ili pak osoba koje su mogle nasljeđivati, moramo spomenuti dva zakona od krucijalne važnosti: *lex Voconia* (169. p.n.e.) i *lex Falcidia* (40. p.n.e.). *Lex Voconia* je sadržavao nekoliko odredbi vezanih za nasljedno pravo. Tako se nije dopuštalo ženama da budu nasljednice ako je imovina premašivala određeni iznos¹; kao zakonske nasljednice među agnatskim srođnicima priznavalo se samo sestre preminulog; ni muški ni ženski legatar nije mogao primiti više nego nasljednik.

I

Svrha zakona poput *lex Voconia*, ranijeg *lex Furia testamentaria*² ili kasnijeg *lex Falcidia*³, koji su ograničavali iznos legata, bila je da što veći iznos nasljedstva ostane nasljednicima te da se odbijanje nasljedstva svede na najmanju mjeru.⁴ S druge strane, *lex Voconia* sprječavao je da ženske osobe

¹ U literaturi se često koristi iznos od 100,000 sestercija – *centum millia aeris* (tako primjerice Smith, William Sir; Anthon, Charles: *A Dictionary of Greek and Roman antiquities*, Harper & brothers, New York, 1878, str. 442 i Giraud, M: *Du vrai caractère de la Loi Voconia chez les Romains*, Firmin Didot frères, Paris, 1841, str. 25. Njihovo tumačenje temelji se prvenstveno na Cic. Ver. 1.42. i Gaius, 2.274: "*Item mulier, quae ab eo, qui centum milia aeris census est, per legem Voconiam heres institui non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest.*"

Drugačije međutim smatra Berger, A. u *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, The American Philosophical Society Philadelphia, 1953, str. 561, gdje navodi kako o točnom iznosu povjesničari još uvijek nisu usuglašeni, ali se najčešće barata s iznosom od 200,000 asa.

Ovo ograničenje se nije odnosilo na Vestalske djevice niti na žene najviših svećenika (tzv. *flaminica Dialis*), a postojale su i mogućnosti zakonitog izbjegavanja istog (v. *infra*).

² *Lex Furia testamentaria*, nastao između 204. i 169. g.p.n.e., bio je jedan od najranijih zakona koji je propisivao maksimalni iznos legata, s iznimkom najbližih srođnika ili supružnika (Berger, *op. cit.*, str. 552).

V. Longo, *Voce Lex Furia testamentaria*, Novissimo Digesto Italiano IX, Torino, 1963, str. 809 i Wesel: *Über den Zusammenhang der lex Furia, Voconia und Falcidia*, ZSS. 81/1964, str. 308 - 316.

³ *Lex Falcidia* zabranjivao je da se legitima iscrpi više od tri četvrtine nasljedstva. U slučaju postojanja više nasljednika svaki od njih je trebao dobiti najmanje jednu četvrtinu od onoga što bi mu pripalo da nije bilo legata.

⁴ Činjenica da Gaj spominje da su nasljednici odbijali prihvati nasljedstva zbog male ili nikakve imovinske koristi ukazuje na to da je i prije *lex Voconia* u pravnoj praksi postojao razlog zbog kojeg su ostavitelji nastojali da što veći dio svoje imovine ostave putem legata (Gaius, 2.224 i 2.225). Razlog je vjerojatno taj što bi imenovanje osoba van obitelji za nasljednike bilo dovoljan razlog za poništenje oporuke putem *querella inofficiosi testamenti*. Tim prije bi to bio slučaj kada bi netko imenovao žensku osobu van obitelji za nasljednicu. Moguće je također da bi se oporuka mogla poništiti i ako bi netko dao veći dio

nasljeđuju velika imanja, odnosno najbogatije Rimljane.⁵ Postavlja se pitanje o razlozima donošenja ovakvog "antifeminističkog" zakona, a svako objašnjenje polazi od sačuvanih fragmenata Katonovog⁶ govora⁷ koji se ističe kao jedan od glavnih dokaza ozlojađenosti muškaraca naspram mogućnosti da žene bude nasljednice najbogatijih građana Rima i općenito protiv bogatijih žena.⁸ Zanimljiv je i Ciceronov komentar⁹ kada kaže:

nasljedstva ženskoj djeci ili supruzi putem oporuke. Sve u svemu, može se ustvrditi da je i prije *lex Voconia* bilo nastojanja da se kroz praksu ograniči mogućnost da žena bude imenovana za nasljednika. No, ostavitelj je svakako mogao imenovati sinove za nasljednike, a veći dio imovine razdijeliti putem legata. Morao je ipak pri tome biti oprezan, da ne bi došao u situaciju da dio koji bi pripao imenovanom nasljedniku bude toliko malen, da ovaj uopće nema interesa da prihvati nasljedstvo, za što Gaj tvrdi da se događalo, i što je bio razlog donošenja *lex Furia testamentaria* oko 200. god. p.n.e, kojim je zabranjeno da se legatarima, izuzev određenih srodnika, ostavi legat u iznosu većem od 1000 asa. Zakon je bio *lex minus quam perfecta*, što je značilo da on nije poništavao oporuku, već je propisivao kaznu *in quadruplum* protiv legatara koji bi prihvatio više od određenog iznosa. Zakon se međutim, kako kaže Gaj, lako mogao izigrati putem dijeljenja na veći broj manjih legata, ostavljenih istoj osobi.

⁵ Detaljnije o razlozima uvođenja *lex Voconia* v. u Guarino, A: *Lex Voconia*, Labeo (28), 1982, str. 188 – 191. i Vangerow, Karl Adolph von: *Ueber die lex Voconia ...*, Heidelberg, 1863; Buigues Oliver, Gabriel: *La posición jurídica de la mujer en Roma. Presupuestos para un estudio de la capacidad negocial de la mujer*, Librería Editorial Dykinson, 2014, str. 95 – 97, Vigneron, R: *L'antiféministe loi Voconia et les 'Schleichwege des Lebens'*, Labeo (29), 1983, str. 140 - 153; J.A.J.M. van der Meer: *The Lex Voconia. Made for Men. Mulier heres institui non potest*, Eijsden, 1996.

⁶ Za više informacija o životu i djelu Katona v. Astin: *Cato the Censor*, Oxford University Press, 1978. i Bauman: *Lawyers in Roman Republican Politics: A Study of the Roman Jurists in Their Political Setting, 316-82 BC*, C.H. Beck, 1983.

⁷ *M. Cato Voconiam legem suadens verbis hisce usus est: Principio vobis mulier magnam dotem adtulit; tum magnam pecuniam recipit, quam in viri potestatem non committit, eam pecuniam viro mutuum dat; postea, ubi irata facta est, servum recepticium sectari atque flagitare virum iubet.*

Marko Katon kada preporuča Vokonijev zakon kaže: Na početku bi žena donosila veliki miraz, onda drži u rezervi velik iznos novca, koji ne povjerava svom mužu, nego pozajmljuje svome mužu. Kasnije, kada se naljuti na njega, naređuje "*servus recepticius*" ili svom osobnom robu da vrši pritisak i zahtijeva novac.

⁸ Zanimljivo je objašnjenje i Hallet, Judith: *Fathers and Daughters in Roman Society: Women and the Elite Family*, Princeton University Press, 2014, koja smatra da su bogate nasljednice smatrane prijjetnjom rimskoj patrijalnoj socijalnoj strukturi.

S druge strane, opet ističe kako su pojedini Rimljani iznalazili načine da svojim kćerima ostave imanja i iznad propisanog iznosa pa daje primjer P. Anniusa Asellusa 75.g. p.n.e. koji je za sobom ostavio kćer jedinicu i želeći joj ostaviti cijelo svoje imanje, naprosto se nije registrirao u imovinski cenzus kojem je pripadao te je na taj način zaobišao *lex Voconia*.

⁹ Cicero *De Re Publica* 3.10.17

"(*voconia lex*) *quidem ipsa lex utilitatis virorum gratia rogata in mulieres plena est iniuriae. Cur enim pecuniam non habeat mulier? Cur virgini Vestali sit heres, non sit matri suae?*", odnosno da je Vokonijev zakon u interesu muškaraca, a pun nepravdi prema ženama. Interes o kojem Ciceron govori odnosi se prvenstveno na utjecaj bogatstva na socijalni i politički status pojedinca u rimskom društvu, posebice u razdoblju donošenja Zakona. Naime, bogatstvo koje se nalazi u rukama žena onemogućeno je u cirkuliranju, u jednakoj mjeri u kojoj je ženama onemogućen pristup važnim državnim funkcijama i pozicijama i kao takvo nema svoju primarnu svrhu. Tumačenje svrhe Zakona na način da se željelo osigurati ostanak najbogatijih Rimljana na vrhu javnog i političkog života, a ne samo iskazati neprijateljstvo prema ženama i "antifeminizam" *per se*, vjerodostojnije je objašnjenje.¹⁰ Tomu u prilog govori i to što je iznos koji se spominje u Zakonu vjerojatno u to vrijeme predstavljao donju granicu imovine koja se po cenzusu zahtijevala za upis u klasu ekvestara. Naime, ovim je praktički onemogućeno imenovanje žena nasljednicima ovog staleža.

Bitno je naglasiti činjenicu kako se *lex Voconia* odnosio isključivo na oporučno nasljeđivanje, tako da je intestatnim nasljeđivanjem¹¹ još uvijek bilo moguće da ženski nasljednik dobije imovinu neograničene vrijednosti.¹²

Gaius, 2.124:

" *Ceteras uero liberorum personas si praeterierit testator, ualet testamentum: sed praeteritae istae personae scriptis heredibus in partem ad crescunt, si sui heredes sint, in uirilem, si extranei, in dimidiam: id est, si quis tres uerbi gratia filios heredes instituerit et filiam praeterierit, filia ad crescendo pro quarta parte fit heres et ea ratione id consequitur, quod ab intestato patre mortuo habitura esset; at si extraneos ille heredes instituerit et filiam praeterierit, filia ad crescendo ex dimidia parte fit heres. Quae de filia diximus, eadem et de nepote deque omnibus ceteris liberorum personis seu masculini seu fe minini sexus dicta intellegemus.*"¹³

¹⁰ Tako i Gardner, Jane F: *Women in Roman Law and Society*, Routledge, London, 1990, str. 170-175.

¹¹ *Gaius*, 3.1; 3.2.

¹² Valja, međutim, naglasiti činjenicu da su rimski građani imali običaj sastavljanja oporuke, odnosno znatno su rjeđi bili slučajevi zakonskog nasljeđivanja. Tako i Romac u Romac, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Zagreb, 1998, str. 418, naglašava kako je intestatno nasljeđivanje supsidijarni oblik prijenosa imovine, ali i napominje kako se u tom segmentu nasljednog prava bolje odražavaju stanje i prilike u društvu negoli je to moguće vidjeti iz oporuke.

¹³ Ako bi ostavitelj ispustio neke osobe, oporuka se ne poništava, već izostavljene osobe dolaze u raspodjelu imovine zajedno s nasljednicima imenovanima u oporuci, uzimajući odgovarajući dio ako su potonji nasljednici slobodne osobe, a polovinu ako su stranci (osobe van obitelji). Tako ako čovjek ima tri sina i imenuje ih svojim nasljednicima, ne

Gaj međutim ističe još jedan važan aspekt Vokonijeveg zakona, a to je da u slučaju postojanja više legata, dio koji bi na kraju pripao nasljedniku ili nasljednicima može biti jako malen, pa i potpuno neznatne vrijednosti.¹⁴ Naime, *lex Voconia* je određivao kako legatar ne može dobiti više od nasljednika, drugim riječima nasljednikov dio nije smio biti manji od najvećeg legata. _No Gaj primjećuje i ukazuje na pravnu prazninu Zakona¹⁵ koja će lako kasnije poslužiti za izigravanje cjelokupnih odredbi o nasljednopravnom položaju žena, odnosno o ograničavanju njihovih nasljednih prava.

Tek je Falcidijevim zakonom (*lex Falcidia*) propisana jedna uspješna mjera, koja se održala i u kasnijem pravu, protiv izigravanja odredbi Vokonijeveg zakona putem legata: zabranjeno je da se legatima raspolaže s više od tri četvrtine ostavine.¹⁶ Ako legirani dio prelazi tri četvrtine vrijednosti nasljedstva, onda se on *ipso iure*, čak i bez zahtjeva oštećenog nasljednika, smanjuje do propisanog iznosa.

II

Osim putem brojnih legata, postojao je još jedan način legalnog zaobilaženja Vokonijskog zakona – putem fideikomisa.¹⁷ Fideikomisi, u svojim

govoreći ništa o svojoj kćeri, kćer se uzima kao sunasljednik i uzima četvrti dio imovine, s pravom na dio koji bi joj bio prenijet na osnovu zakonskog nasljeđivanja; ali kada su ustanovljeni nasljednici stranci, kćer, ako je zaobiđena, dolazi i uzima polovinu. Ono što je rečeno za kćer, odnosi se i na sinovu djecu, mušku i žensku.

¹⁴ Gaius, 2.226: *Ideo postea lata est lex Voconia, qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret quam heredes caperent. Ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; sed tamen fere uitium simile nascebatur; nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio poterat (testator) adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret heredi huius lucri gratia totius hereditatis onera sustinere.*

¹⁵ Više od stoljeća nakon donošenja Vokonijeveg zakona, ova će praznina biti ispravljena s Falcidijevim zakonom (*lex Falcidia*) 40. god. p.n.e. po kojem je nasljedniku trebala ostati najmanje jedna četvrtina cjelokupne ostavine, tzv. *quarta Falcidia*.

¹⁶ O *lex Falcidia* v.: Schwarz, F.: *Die Rechtswirkungen der Lex Falcidia*, ZSS (63) 1943, str. 314 - 367; Bonifacio, F.: *Ricerche sulla lex Falcidia de legatis*, Napoli 1948; Schwarz, F.: *War die ‚lex Falcidia‘ eine ‚lex perfecta‘?*, SDHI 17/1951, str. 224 - 247; Bonifacio, F.: *In tema di Lex Falcidia*, IVRA 3/1952, str. 229 - 233; Nicosia, G.: *Legato sub modo e Falcidia (Noterella esegetica)*, IVRA 8/1957, str. 87 - 92; Longo, G.: *Voce ‚Lex Falcidia de legatis‘*, Novissimo Digesto Italiano IX, Torino, 1963, str. 807; Wesel, U.: *Über den Zusammenhang der lex Furia, Voconia und Falcidia*, ZSS 81/1964, str. 308 - 316; Mannino, V.: *Cervidio Scevola e l'applicazione della ‚Falcidia‘ ai legati fra loro connessi*, BIDR. 84/1981, str. 125 - 157; Stein, P.: *Lex Falcidia*, Athenaeum 65, 1987, str. 453 - 457.

¹⁷ Gaius, 2.274: *Item mulier quae ab eo qui centum milia aeris census est per legem Voconiam heres institui non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest.*

počecima, nisu bili zaštićeni pravnim normama¹⁸ i imali su samo moralni karakter¹⁹. Tu je posebno dolazila do izražaja njihova specifičnost u odnosu na legatate, uzimajući u obzir da oni nisu bili vezani uz oporuku te su mogli biti upućeni fiducijaru i kao zakonskom nasljedniku ili čak samome fideikomisararu. Uvođenjem pravne zaštite za fideikomise, dolazi do postavljanja okvira unutar kojih je ostavitelj mogao postavljati zahtjeve fiducijaru.

Ograničenje se uvodi oko 75. god. n. e. sa *SC Pegasianum*²⁰ koje postavlja pravilo analogno onome iz Falcidijevog zakona, odnosno postavlja četvrtinu ostavine kao minimum koji je morao biti prepušten nasljedniku – tzv. *quarta Pegasiana*.²¹ Institutom fideikomisa tako je ženskoj osobi bilo moguće ostaviti značajan dio nasljedstva.²²

Pružanjem pravne zaštite fideikomisima otvoren je širok prostor za zloupotrebe. Naime, iako se njima u suštini mogao postići isti efekt kao i legatima, oni iz formalnih razloga nisu bili smatrani legatima pa se na njih nisu primjenjivala ograničenja iz Vokonijevog i ostalih zakona. Senat je reagirao na ovaj problem najprije tako što je za konzulata Trebelija Maksima i Aneja Seneke (vjerojatno 56. godine) donesena odluka (*SC Trebellianum*) kojom je

Žena koja ne može naslijediti po Vokonijevom zakonu ostavitelja koji prelazi cenzus od sto tisuća sestercija, može naslijediti dio koji joj je namijenjen putem fideikomisa.

¹⁸ To je vidljivo i iz same etimologije pojma *fideicommissum* koji dolazi od lat. *fides* – povjerenje, vjera i *committere* – prepustiti, dati. Međutim, od doba cara Augusta fideikomisi dobivaju zaštitu u ekstraordinarnom postupku.

¹⁹ Ovdje je zanimljivo navesti jedan (svakako ne izoliran) slučaj koji svjedoči o tome koliko je moralna sankcija u određenim situacijama bila nedovoljna. Q. Fadius Gallus je kao ostavitelj "obvezao" fideikomisom svog nasljednika P. Sextiliusa Rufusa da njegovoj kćeri prosljedi čitavo nasljeđe. Kako u razdoblju republike fideikomisi nisu bili pravno obvezujući (sve do razdoblja principata) Sextilius nije bio obvezan poštivati nalog ostavitelja te je zadržao za sebe čitavu ostavinu. O još slučajeva v. Gardner, Jane F.: *op. cit.*, str. 177 – 190.

²⁰ Gaius, 1.31, 2.254, 2.255, 2.256, 2.257, 2.258, 2.259, 2.286a ; Ulp. 3.4 ; Paul. Sent. 4.3

²¹ Justinijan ukida *SC Pegasianum*, ali osnovnu ideju senatskog mišljenja unosi u *SC Trebellianum* (donijetog 56. god. n.e). Naime, na ovaj način se otklonila opasnost koja je prijetila nasljednicima u slučaju da univerzalni fideikomisar ne podmiri ostaviteljeve dugove, jer bi oni u slučaju odgovarali za njih vlastitom imovinom (s obzirom da su po civilnom pravu bili nasljednici, iako su praktički mogli dobiti samo neznatan dio ostavine). Fideikomisar je sada nasljeđivao i aktivu i pasivu ostavitelja. Detaljnije v. Romac: *Rječnik rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1983, str. 308; Beseler, Gerhard Von: *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen*, izd. 4, Mohr, 1920, str. 46; Baron Moyle, John: *The Institutes of Justinian*, The Lawbook Exchange, Ltd, 2002, str. 96 – 98; Mousourakis, George: *Fundamentals of Roman Private Law*, Springer Verlag Berlin Heidelberg, 2012, str. 306 – 307.

²² To primjećuju i Smith, William Sir; Anthon, Charles, *op. cit.*, str. 442 – 443.

propisano da se protiv i u korist fideikomisara dopuštaju sve tužbe koje *ius civile* dopušta u korist i protiv nasljednika. Time se fideikomisari prinuđeni da snose dio dugova iz ostavine.²³

U pravnoj praksi, Vokonijev zakon nije bio jedini koji je ograničavao mogućnost žene da oporučno naslijedi imovinu. Također, legati i fideikomisi nisu bili jedini načini izigravanja ovih odredbi. Tako je u Augustovom kaduknom zakonodavstvu ukinuta primjena Vokonijevog zakona za žene koje rode određeni broj djece, ali su s druge strane postavljena nova ograničenja za žene (doduše, i muškarce) koje nisu bile u braku ili nisu imale djece. Osim toga, postojao je niz ograničenja za osobe koje su iz raznih razloga smatrane nečasnim (infamnim). Izgleda da su i ona u većoj mjeri pogađala žene, posebno one koje su se bavile prostitucijom. Uostalom, i *ratio legis* Vokonijevog zakona mogao je vrlo lako biti u tome da se pretpostavljalo da najčešći motiv ostavljanja velikog iznosa ženskoj osobi sa kojom netko nije bio u bliskom agnatskom srodstvu može biti financijsko osiguranje konkubine za slučaj smrti. U praksi su se iznalazili načini da im se ipak ostavi dio nasljeđa putem fiktivnih pravnih poslova. Oni nisu uvijek bili uspješni, kao što pokazuje primjer pokušaja ostavljanja legata konkubini u formi fiktivnog zajma, koji spominje Valerije Maksim, a koji je tumačenjem pravnika Gaja Akvilija proglašen ništavim (8.2.2).²⁴

III

Ranije spomenuta Pegazova senatska odluka bila je dio šireg procesa reformi singularnih sukcesija u oporučnom nasljeđivanju koje je proveo senat sredinom prvog stoljeća. Uz već spomenutu Trebelijanovu senatsku odluku, poznata je i senatska odluka donesena na prijedlog cara Nerona (SC

²³ V. Bartosek, M.: *Il senatoconsulto Trebelliano*, Scritti in onore di Contardo Ferrini 3, Milano, 1948, str. 308 -336.

²⁴ 8.2.2 *Notum suis temporibus iudicium commemoravi, sed ne quod relaturus quidem sum oblitteratum silentio. C. Visellius Varro graui morbo correptus trecenta milia nummum ab Otacilia Laterensis, cum qua commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est eo consilio, ut, si decessisset, ab heredibus eam summam peteret, quam legati genus esse uoluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. Euasit deinde ex illa tempestate aduersus uota Otaciliae. Quae offensa, quod spem praedae suae morte non maturasset, ex amica obsequenti subito destrictam feneratoricem agere coepit, nummos petendo, quos ut fronte inuerecunda, ita inani stipulatione captauerat. De qua re C. Aquilius uir magnae auctoritatis et scientia iuris ciuilis excellens iudex adductus adhibitis in consilium principibus ciuitatis prudentia et religione sua mulierem reppulit. Quod si eadem formula Varro et damnari et (ab) aduersaria absolui potuisset, eius quoque non dubito quin turpem et inconcessum errorem libenter castigaturus fuerit: nunc priuatae actionis calumniam ipse conpescuit, adulterii crimen publicae quaestioni uindicandum reliquit.*

Neronianum), koja propisuje da se legat ostavljen u neodgovarajućoj formi ima smatrati za legat *per vindicationem* i na taj način konvalidirati.²⁵ Cilj ove reforme je bio da se smanji formalizam legatnih raspolaganja i smanji razlika između legata i fideikomisa.

Originalni tekst *SC Pegasianum* nije sačuvan²⁶, ali na osnovu izvora u kojima je prepričan²⁷ možemo rekonstruirati njegov sadržaj.

²⁵ V. Aličić, S.: *Regula Catoniana i SC Neronianum*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 3/41/2007, str. 459 - 481.

²⁶ Do sada najopsežnija objavljena studija o ovom senatskoj odluci je Manthe: *Das senatus consultum Pegasianum*, Berlin, 1989. te Sixto, M.: '*Pecunia mortis causa capta*' y '*quarta Pegasiana*', BIDR. 98-99/1995-1996, str. 337 i dalje.

²⁷ Podaci kojima raspolazemo potječu uglavnom iz ranijih izvora, prije svega iz Gajevih Institucija, ali i Paulovih Sentencija (P.S.4.3.), Usporedbi Mojsijevog i Rimskog prava (Co.T.6A), i Ulpijanovih Epitoma (UE.25.14-15). Gajevo izlaganje, kojem drugi izvori nemaju mnogo nadodati, glasi: Gaius, 2.254. *Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant atque ob id extinguebantur fideicommissa, postea Pegaso et Pusione consulibus senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, proinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinendi ius conceditur: ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquantur, eadem retentio permissa est. per quod senatus consultum ipse heres onera hereditaria sustinet; ille autem, qui ex fideicommissum reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarum loco est, id est eius legatarii, cui pars bonorum legatur; quae species legati partitio uocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem. unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarum legatarium interponi, eaedem interponantur inter eum, qui ex fideicommissi causa recipit hereditatem, et heredem, id est, ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. 255. Ergo si quidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatus consulto restituitur hereditas, et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dantur, in heredem quidem iure civili, in eum uero, qui recipit hereditatem, ex senatus consulto Trebelliano; quamquam heres etiam pro ea parte, quam restituit, heres permanet eique et in eum solidae actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. 256. At si quis plus quam dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus est Pegasiano senatus consulto. 257. Sed is, qui semel adierit hereditatem, si modo sua uoluntate adierit, siue retinuerit quartam partem siue noluerit retinere, ipse uniuersa onera hereditaria sustinet; sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent tamquam inter partiarum legatarium et heredem; si uero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptae et uenditae hereditatis stipulationes interponendae sunt. 258. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cauetur Pegasiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu praetoris adeat et restituat, proindeque ei et in eum, qui receperit, actiones dentur, ac iuris esset ex senatus consulto Trebelliano. quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui receperit hereditatem. 259. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus aut*

Naime, *SC Pegasianum* je propisao da nasljednik od kojeg je putem fideikomisa zahtijevano da preda cijelu ili više od tri četvrtine ostavine ima pravo zadržati jednu četvrtinu ostavine, kao što je *lex Falcidia* propisao u slučaju legata.

totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur. nam et hoc casu de quarta parte eius partis ratio ex Pegasiano senatus consulto haberi solet.

U prijevodu: 2.254: Ali s druge strane, budući da su imenovani nasljednici od kojih je putem fideikomisa zahtijevano da predaju cijelo ili skoro cijelo nasljedstvo, oni su odbijali da se prihvate nasljedstva zbog nikakve ili sasvim male koristi i zbog toga su se gasili i fideikomisi, nakon toga je za konzulata Pegaza i Puziona senat odlučio, da je onom, od koga je zahtijevano da preda nasljedstvo, na osnovu toga dopušteno da zadrži četvrti dio, kao što je Falcidijevim zakonom bilo dodijeljeno pravo da se zadrži kod legata; dopušteno je isto zadržavanje pojedinačnih stvari također, koje su ostavljene fideikomisom. Na osnovu ove senatske odluke nasljednik na isti način snosi i terete ostavine; a onaj, koji primi dio nasljedstva koji mu je ostavljen fideikomisom, u položaju je diobnog legatara, to jest onog legatara kome je legiran dio dobara; koja se vrsta legata zove diobna, zato što legatar dijeli ostavinu s nasljednikom. Iz toga proizlazi, da stipulacije za koje je uobičajeno da se zaključuju između nasljednika i diobnog legatara budu zaključene između onog koji je po osnovu fideikomisa primio nasljedstvo i nasljednika, to jest da i korist i terete nasljedstva podijele između sebe na jednake dijelove. 255. Dakle, ako je od nekog zahtijevano da preda ne više od tri četvrtine nasljedstva, tada na osnovu Trebelijanove senatske odluke on treba predati nasljedstvo, i protiv obojice se daju nasljedne tužbe srazmjerno njihovom udjelu, i to protiv nasljednika po civilnom pravu, a protiv onog, koji je primio nasljeđe, po osnovu Trebelijanove senatske odluke; budući da nasljednik isto tako na onom dijelu, koji predaje, ostaje nasljednik, njemu i protiv njega se daju solidarne tužbe; ali on ne može biti opterećen više nego što mu preostaje koristi iz nasljedstva, niti mu se daje tužba preko toga. 256. A ako se od nekog zahtijeva da preda više od tri četvrtine ili isto tako cijelo nasljedstvo, primjenjuje se Pegazova senatska odluka. 257. Ali na onog, koji je jednom prihvatio nasljedstvo, ukoliko ga je prihvatio svojom voljom, bilo da je zadržao četvrtinu bilo da je nije htio zadržati, pada cijeli teret nasljedstva; a ako je međutim zadržao četvrtinu treba zaključiti stipulacije da duguje ili potražuje na osnovu četvrtine na isti način kao između diobnog legatara i nasljednika; a ako je predao cijelo nasljedstvo, treba zaključiti stipulacije po uzoru na one kod kupoprodaje nasljedstva. 258. A ako imenovani nasljednik odbije primiti nasljedstvo jer kaže da sumnja da bi mu ono moglo štetiti, propisano je Pegazovom senatskom odlukom, da u slučaju da onaj kojem treba predati nasljedstvo to želi, po naređenju pretora prima i predaje nasljedstvo, na osnovu čega se onome i protiv onoga koji je primio daju tužbe, kakvo je pravo po Trebelijanovoj senatskoj odluci. U tom slučaju nema potrebe za bilo kakvim stipulacijama, jer je istovremeno i onome koji je predao dana garancija, i nasljedne tužbe prenijete na onoga tko je primio nasljedstvo. 259. Ali nema nikakve veze, da li je netko imenovan za nasljednika na cijelom ili dijelu nasljedstva ili da li treba predati cijelo ili dio nasljedstva ili svog dijela. Jer u svakom slučaju je uobičajeno da mu pripada četvrtina njegovog udjela na osnovu Pegazove senatske odluke.

Fideikomisar dobiva položaj diobnog legatara, što znači da se na stvarima koje su mu ostavljene u fideikomis konstituiraju suvlasništvo u korist nasljednika na svima stvarima iz nasljedstva, a na isti način on dobiva udio u ostalim stvarnim pravima i potraživanjima razmjerno postotku umanjena fideikomisa. Drugim riječima, stvara se jedna vrsta nasljedničke zajednice. Također, senatskom odlukom je propisano da će nasljednik i fideikomisar dijeliti terete iz ostavine srazmjerno svom udjelu, a u skladu s odredbama Trebelijanove senatske odluke.

Što se tiče ostalih odredbi, nije uvijek lako razlučiti proizlaze li one direktno iz teksta senatske odluke ili su plod kasnijih interpretacija pravnika. Iz Gajevog izlaganja proizlazi da su se razlikovale sljedeće situacije:

- I) Ako je od nasljednika traženo da preda ne više od tri četvrtine nasljedstva primjenjuje se Trebelijanova senatska odluka i nasljednik je dužan predati traženi dio, pri čemu on (nasljednik) snosi terete razmjerno dijelu koji je preostao.
- II) Ako se od nasljednika tražilo da preda više od tri četvrtine ili cijelu ostavinu putem fideikomisa, a on želi zadržati jednu četvrtinu, primjenjivat će se Pegazova senatska odluka, što znači da će se fideikomis razmjerno umanjiti. U tom slučaju potrebne su procesne garancije u formi stipulacije između nasljednika i fideikomisara da će svatko razmjerno snositi svoj dio tereta.
- III) Ako se nasljednik ne želi pozvati na *SC Pegasianum*, ali ipak želi predati cijelu ili više od tri četvrtine ostavine fideikomisar, također je trebao tražiti garanciju da će fideikomisar snositi sve ili razmjerni dio dugova.
- IV) Ako nasljednik u cijelosti odbije prihvat nasljedstva zbog postojanja rizika da je prezaduženo, budući da bi u tom slučaju i fideikomis ostao bez pravne snage, pretor ga prisiljava da prihvati nasljedstvo i prenese ga u cijelosti na fideikomisara u skladu s Pegazovom senatskom odlukom. U ovom slučaju nije potrebna garancija, jer u skladu s odredbama Trebelijanove senatske odluke dug pada na fideikomisara, ali samo do iznosa vrijednosti nasljedstva.

Nema utjecaja činjenica je li netko imenovan za nasljednika cijele ili dijela ostavine, jer u potonjem slučaju ima pravo na dio koji bi po oporuci dobio.²⁸

Gaj također kaže kako je sa *SC Pegasianum* propisano da se na fideikomise ostavljene osobama bez djece primjenjuje isto pravilo kao na

²⁸ Npr. ako je netko imenovao tri nasljednika i nasljedstvo raspodijelio na jednake dijelove, svaki od njih ima pravo zadržati jednu dvanaestinu ostavine.

nasljedstva i legate, tj. da dio nasljedstva koji ne mogu primiti (kadukni dio)²⁹ prirasta dijelu osoba sa djecom spomenutih u oporuci, a ako njih nema javnoj blagajni. Ovo pravilo je pravna znanost po analogiji proširila i na nevjenčane osobe.³⁰

Nije sasvim sigurno radi li se o istoj Pegazovoj senatskoj odluci kojom je ograničenje slobode raspolaganja imovinom putem fideikomisa ograničeno na tri četvrtine ostavine ili pak o posebnoj senatskoj odluci donesenoj na prijedlog Pegaza.

Mogućnost izigravanja zakona u Gajevo vrijeme je smanjena u odnosu na Pegazovo. Car Hadrijan je senatskom odlukom oduzeo pravnu snagu fideikomisima u korist peregrina, neodređenih osoba i djeteta rođenog nakon očeve smrti (Gaius, 2.285; 2.287). Ipak, i u Gajevo doba, fideikomisi su se i dalje mogli koristiti za izigravanje pravila Vokonijevog zakona, ali u okvirima *SC Pegasianum* ženama su se ovim putem mogle ostaviti najviše tri četvrtine ostavine.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Možemo ustvrditi kako je rimsko nasljedno pravo stavljalo žene u povoljniji položaj u pogledu zakonskog nasljeđivanja negoli je to slučaj u većini antičkih, pa čak i u nekim suvremenim pravima. Ipak kada govorimo o pravima žena da nasljeđuju imovinu putem oporuke, uočljivo je nastojanje tijekom razdoblja kasne republike i ranog principata da se ovo pravo ograniči putem zakonodavstva i pravne prakse. Ono je bilo posljedica težnje za sprječavanjem slabljenja najviših slojeva društva, s obzirom da su visoke javne

²⁹ Od lat. *caducus* – koji je pao, otpao; *cadere* – pasti, otpasti.

³⁰ Gaius, 2.286. *Caelibes quoque, qui per legem Iuliam hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa uidebantur capere posse. 286a. Item orbi, qui per legem Papiam ob id, quod liberos non habent, dimidias partes hereditatum legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa uidebantur capere posse. sed postea senatus consulto Pegasiano proinde fideicommissa quoque ac legata hereditatesque capere posse prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui in eo testamento liberos habent, aut si nulli liberos habebunt, ad populum, sicuti iuris est in legatis et in hereditatibus, quae eadem aut simili ex causa caduca fiunt.*

2.286. Osobe koje nisu u braku također, kojima se po Julijevom zakonu zabranjuje uzimati nasljedstva i legate, nekada se smatralo da su mogla primiti fideikomise. 286a. Zatim osobe bez djece, koja po Papijevom zakonu zbog toga, što nemaju djece, gube polovinu nasljedstva i legata, nekada se smatralo da mogu uzimati fideikomise u cijelosti. Ali kasnije im je Pegazovom senatskom odlukom zabranjeno da uzmu fideikomise na isti način kao i legate; oni se prenose na one osobe (spomenute) u oporuci koje imaju djece, a ako nitko ne bude imao djece, na narod, kakvo je pravo u pogledu legata i nasljedstva, koji iz istog ili sličnog razloga postaju kadukni.

i političke funkcije bile dostupne samo muškarcima, ali također i kao posljedica želje za očuvanjem patrijahalnog društvenog ustroja rimske obitelji.

Sustav ograničavanja *testamenti factio passiva* ženama uglavnom se temeljio na odredbama Vokonijeovog zakona. Pravna praksa je, međutim, stalno nalazila pravne praznine, kao i nove načine izigravanja postojećih propisa, uglavnom putem legata i fideikomisa. Vlast je na to uvijek reagirala na isti način – donošenjem novih propisa sa željom što detaljnije regulacije spornih pravnih područja. Otprilike od sredine razdoblja principata nisu zabilježeni novi pokušaji sprječavanja izigravanja odredbi o ograničavanju nasljednih prava žena. U svom konačnom obliku, pravni je sustav omogućavao ženama koje nisu bile u srodstvu s bogatim ostaviteljem da nasljede tri četvrtine njegove ostavine. Dakle, možemo kazati kako je izvjesno ograničenje ostalo, ali je ipak bilo postavljeno dosta liberalno.

Pokušaj ograničavanja nasljednog prava žena u rimskom pravu pretrpio je neuspjeh iz jednostavnog razloga što je razvoj društva naprosto tekao u suprotnom pravcu, ali i zahvaljujući kreativnosti pravnih praktičara koji su redovito nalazili načine za njihovo zaobilaznje. Ipak ovaj je pokušaj ostavio važan trag u pravnoj povijesti: potaknuo je donošenje *lex Falcidia* i drugih propisa koji su spriječili da se rimska oporuka pretvori u niz singularnih raspolaganja bez univerzalnog sukcesora, ali je i doprinio u zaštiti instituta nužnog dijela od izigravanja, čime je omogućen njegov opstanak do danas.

Samir Aličić, Ph.D.
Assistant Professor
Department of Law, University of Novi Pazar
Faculty of Law, University Eastern Sarajevo
Tina Miletić, LLM
Teaching Assistant
Faculty of Law, University of Split

**CIRCUMVENTION PROVISIONS ON THE RESTRAINT
INHERITANCE RIGHTS OF WOMEN THROUGH LEGACIES AND
FIDEICOMMISSA IN ROMAN LAW**

Summary

In Roman law system, especially in the law of succession, differences between men and women were obvious. It was up to the fact that by certain legislation rules women were incapacitated to inherit and to acquire estates. Reasons may be found in public and political life of Rome where men had the last word, and assets were essential part of any function or political progress. That is why those assets had to be prevented from getting into possession of women and losing their primary purpose. However, from the archaic time Romans were familiar with finding ways around the laws. Thereupon, they managed to find different ways of appointing women as heirs, and some of the most familiar and simplest were legacies and *fideicommissa*.